

УДК 94(477.74):351.853“1945/1991”

НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ УСТАНОВИ ОДЕЩИНИ У СПРАВІ ВИВЧЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ (1945-1991 РР.).

Присяжнюк О.М., головний спеціаліст

(Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації)

Рассмотрена история исследования научными и образовательными учреждениями Одесщины памятников археологии региона. Исследование музееми Одесщины памятников истории и их формирования. Проанализировано взаимодействие между научными и образовательными учреждениями.

The research history scientific and educational institutions of Odessa district of monuments of archeology of region is considered. Research by museums of Odessa district of monuments of history and their formation. Interaction between scientific and educational institutions is analyzed.

Охорона пам'яток історії та культури Одещини має багаторічну історію. В контексті заявленої теми нас зацікавив процес побудови радянської системи охорони пам'яток історії та культури, який відбувався на протязі 1945-1991 рр., а саме діяльність наукових та освітніх установ Одещини у справі вивчення та дослідження нерухомих пам'яток історії та культури.

У грудні 1948 р. уряд республіки прийняв постанову «Про заходи до поліпшення охорони пам'яток культури на території УРСР», за якою функції охорони пам'яток культури, нагляду за їх утриманням та збереженням покладалися на місцеві органи влади: виконавчі комітети обласних, міських, районних, селищних та сільських рад депутатів трудящих. Але поряд з діяльністю місцевих органів влади з охорони пам'яток історії та культури проходило вивчення та дослід-

дження пам'яток регіону освітніми та науковими закладами та установами. Пам'ятки культури, які підлягали державній охороні, поділялися на архітектурні, мистецькі, археологічні та історичні [1].

Вивчення пам'яток Одеського регіону почалося з пам'яток археології ще в кінці XIX ст., але воно носило несистематичний та епізодичний характер. Так, наприклад, у зводі археологічних пам'яток Поділля Є. Сецинським були опубліковані деякі знахідки давніх речей, поховань та скарбів, зроблених в той час, а також описані кургани біля ряду сіл [2].

Розвиток науково-дослідної роботи одеських археологів був перерваний подіями Другої світової війни. Під час окупації було завдано значної шкоди археологічній науці в університеті та матеріально-науковій базі – Одеському археологічному музею. Окупанти грабували цінні пам'ятники культури і

колекції музею. Але вже після закінчення війни були вжиті заходи щодо повернення музейних колекцій та відновлення музею і археологічних розкопок.

Так, у 1945 - 1947 рр. історики та археологи Одеського державного університету ім. І.Мечникова М.Болте-нко, М.Синицин, спільно з науковими співробітниками Одеського археологічного музею та археологами Москви, Києва, Ленінграда проводили археологічні розкопки в с. Ільїнка та біля с. Усатове під Одесою.

Систематичне дослідження території сучасної Одеської області фахівцями-археологами розпочалося в середині ХХ ст. Так, у 1949 р. почалися розкопки виявленого випадково при будівництві дамби біля с. Кирилівка Кодимського району трипільського поселення Олександрівка Одеським археологічним музеєм [3,4].

У цьому ж році О. Ф. Лагодовською було відкрито трипільське поселення у с. Стримба Кодимського району [5]. У 1952 р. біля с. Шершенці Кодимського району також при будівництві дамби було знайдено поховання з посудинами, яке належить до балтської групи пам'яток епохи пізньої бронзи [6].

У перші повоєнні роки у великих містах України, зокрема у Львові, Харкові створювалися відділення Інституту археології АН УРСР. Такий науковий відділ було створено і в Одесі, основне завдання якого полягало у археологічному дослідженні території північно-західного Причорно-мор'я, а також території між Бугом і Дністром. З перших днів існування цієї наукової організації, його керівники відомі вчені археологи – М.Болтенко, М.Синицин здійснювали низку важливих заходів щодо вивчення історії краю. Відділом інституту археології АН УРСР систематично проводилися

роботи, які були пов'язані з розкопками стародавнього культурного центру періоду освоєння каменю і заліза поблизу с. Усатове і Великого Куяльнику, а також дослідження умов розповсюдження цієї культури по берегам лиманів та річок. В організації археологічних досліджень, які здійснював одеський відділ, постійно брали участь вчені Інституту археології АН УРСР, такі як Е.Лагодовська, Т. Пассек, Е.Черниш та ін. [7].

До активної участі у роботі ОАМ залучали молодь – школярів та студентів. Так, при Одеському археологічному музеї був створений гурток юних археологів, в якому учні Одеських шкіл займалися вивченням давньої історії краю та долучалися до роботи над оригіналами пам'яток старовини [8].

На початку 1950-х років активні розвідувальні роботи працівників Одеського археологічного музею на півночі області привели до відкриття десятків різночасових поселень. Так, у 1952 р. Кодимо-Дністровською експедицією ОАМ під керівництвом О.Л. Єсипенко була проведена розвідка за маршрутом Кодима-Котовськ-Рибниця та обстежена долина р. Ягорлик від північного кордону Кодимського району до Котовська, наслідком якої стало відкриття 16 поселень [9-15]. У 1954 р. розвідками співробітників ОАМ А.А.Кравченко та Л.Г. Гаркуші, які досліджували верхів'я р. Тростянець і частково долину р. Ягорлик, а також балки рік Белочі та Молокіш, був відкритий ряд поселень та курганів [16-19]. У 1955 р. співробітниками ОАМ Е. Ф. Патоковою і Г. О. Подмогильною було проведено розвідку за маршрутом Кодима - Піщаная - Саврань - Криве Озеро, якою за 2 км від Кодими було виявлене поселення з ліпною та гончарною керамікою [20-22]. У 1956 р. співробітниками ОАМ А.Н. Єрмолаєвою та І.І. Козиренко проводили-

ся розвідка і розкопки поселень Калинівка I і II у Кодимському районі [23, 24]. В цей же час у Кодимському районі тривали розкопки трипільських поселень Олександрівка (1950 - 1957 рр.), Кирилівка (1950 - 1951 рр. і 1955 р.) і Черкасів сад I (1957 р.) під керівництвом О. Л. Єсипенко [25-39].

Наукові співробітники Одеського археологічного музею спільно з вченими історичного факультету Одеського державного університету ім. І.Мечникова, науковцями Інститутів історії та археології АН СРСР та УРСР, археологами Києва, Москви постійно проводили роботи з вивчення історії народів Північно-Західного Причорномор'я на матеріалах пам'яток Одещини. Велика заслуга цієї групи вчених у створенні наукового археологічного товариства, яке об'єднало багато археологів та істориків Одеси, Києва, Москви, Ленінграда та інших міст, які займалися археологією Північного Причорномор'я, а також археологів-аматорів. Вони знайшли підтримку громадськості міста, Міністерства культури УРСР, Інституту археології АН СРСР, Інституту археології АН УРСР та інших археологічних установ. Організаційний комітет Одеського археологічного товариства одержав 25 листів від видатних археологів країни, які підтримали ідею створення Товариства та виявили бажання взяти активну участь в його роботі [40].

У травні 1959 року в Одесі відбулися організаційні збори Одеського археологічного товариства, на яких були присутніми 86 чоловік – археологи, історики, краєзнавці, студенти Одеси, були запрошені вчені різних наукових установ, вузів, працівники музеїв з Москви, Києва, Кишинева, Севастополя, Білгород-Дністровського, Ізмаїла, Миколаєва, Херсона та інших міст країни. В організаційних зборах взяли участь: член-кореспондент АН УРСР Л.Славін,

доктори історичних наук В.Гайдукевич, Т.Пассек, О.Тереножкін, Д.Шелов та ін. Збори прийняли статут Товариства, який 16 жовтня 1959 р. було затверджено виконкомом Одеської обласної ради депутатів трудящих. У статуті вказувалось, що товариство є громадською добровільною науково-освітньою організацією, що об'єднує спеціалістів у галузі археології та історії Північного Причорномор'я – працівників наукових установ, викладачів навчальних закладів і середніх шкіл, працівників музеїв і краєзнавців, які ставлять своїм завданням виявляти та вивчати археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я, популяризувати наукові знання з питань стародавньої історії Причорноморського краю [41].

Головою товариства було обрано відомого вченого археолога, директора Одеського археологічного музею М.Синицина, а заступниками голови – члена-кореспондента АН УРСР Л.Славіна та заступника директора Одеського державного археологічного музею О.Сальникова. До складу редакційної колегії увійшли: П.Каришковський, Т.Пассек, М.Синицин, А.Тереножкін та ін. На першому засіданні Товариства було заслухано і обговорено доповіді науковців Одеського державного університету ім. І.Мечникова, співробітників Одеського археологічного музею, які висвітлювали дослідницьку роботу одеських археологів і нумізматів. Було вирішено, що в процесі нагромадження матеріалів Товариство буде видавати «Записки Одеського археологічного товариства», так як вважало себе спадкоємницею Одеського товариства історії та старожитностей [42].

Протягом своєї діяльності Одеське археологічне товариство проводило збори, до яких залучали велику кількість учасників. Цінність зборів поля-

гала в тому, що вони проводилися не тільки в Одесі, але й в містах Північного Причорномор'я, що дозволяло безпосередньо ознайомитися з різноманітними пам'ятками півдня України. У жовтні 1961 в Одесі відбулися збори Одеського археологічного товариства, у роботі якого брали участь понад ста членів товариства – представників Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Сімферополя, Керчі, Білгород-Дністровського, інших міст країни. Доповіді учасників зборів мали різноманітну тематику, стосувалися різних територіальних та хронологічних меж досліджень. Так, підсумкам польових досліджень Прутсько-Дністровської археолого-етнографічної експедиції АН СРСР і АН Молдавської РСР була присвячена доповідь відомого вченого Г.Федорова (Москва); дослідник П. Борисковський (Ленінград) „Пам'ятки кам'яного віку у Північно-Західному Причорномор'ї" розкрив важливість знаходження пізньопалеолітичного пам'ятника – стоянка Велика Аккаржа; підсумки археологічних досліджень одеських археологів у 1945 - 1961 рр. оголосив у доповіді А.Сальников (Одеса) та ін. Річні збори прийняли резолюцію, в якій були відмічені важливі заходи у справі подальшого вивчення археологічних пам'ятників Північного Причорномор'я та пам'яткоохоронних досліджень зокрема [43].

Проведення таких зборів спрягло підвищенню рівня археологічних пам'яткоохоронних досліджень, обміну досвідом та друкуванню результатів польових та теоретичних досліджень. За роки існування Одеське археологічного товариства вийшли друком два томи «Записок», брошури П.Борисковського і В.Красковського – «Памятники древнейшей человеческой культуры Северно-Западного Причерноморья» (1961), Д.Шелова «Древний город Та-

наис» (1960), Г.Ангелова – «Народные музеи» (1962), «Краеведство і громадськість" (1963) та інші.

У 1960-ті роки почалися перші пошуки пам'яток кам'яного віку у регіоні. У 1962 р. Одеським палеолітичним загоном ЛВІА АН СРСР під керівництвом П. Й. Борисковського були відкриті пізньопалеолітичні місцезнаходження Куркарипа і Понора біля с. Нестоїта Котовського району [44]. У 1963 р. краєзнавцем В. І. Красковським біля с. Пірижна Кодимського району була знайдена пізньопалеолітична стоянка Шепетків Яр, яка досліджувалася ним же у наступному році [45]. Розвідками студентів ОДУ Л. М. Лисициною, В. І. Ядвичуком і С. П. Смольяніною було відкрито ряд місцезнаходжень кам'яного віку і поселень черняхівської культури на околицях м. Кодима у 1968 р. [46-48].

В 1968 р. біля с. Гербіно Балтського району був знайдений бронзовий меч карасукського типу [49]. На думку О. І. Тереножкіна, він є одним з найстародавніших кімерійських мечей, який попав у Північне Причорномор'я в Х—ІХ ст. до н. е. [50].

З 60-х рр. стало традицією проведення в Одесі щорічних наукових конференцій, які були присвячені підсумкам польових археологічних досліджень. Ці конференції пізніше отримали назву «об'єднані наукові сесії», організатором яких виступав Одеський археологічний музей спільно з історичним факультетом Одеського державного університету ім. І.Мечникова та Одеським археологічним товариством. Тільки за 1963 - 1985 рр. було організовано 33 експедиційні археологічні загоони та одна археологічна експедиція [51,52]. У роботі сесій брали участь представники науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, музеїв, а також вчителів і краєзнавців м. Оде-

си, Болграда, Миколаєва, Херсона, Сімферополя, Москви. Тематика доповідей у наукових сесіях була дуже широкою, в основу яких було покладено результати археологічних польових робіт. Саме повідомлення та доповіді цих конференцій лягли в основу випусків збірки «Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях» [53].

Наймасовіші відкриття пам'яток археології, а також їх дослідження почалися з 1970-х років, коли стали проводитися систематичні порайонні розвідкові роботи, пов'язані з складанням Зводу пам'яток археології Одеської області. Так, у 1972 р. загін Одеського держуніверситету спільно з співробітниками Одеського археологічного музею під керівництвом В. Н. Станко проводив обстеження Кодимського району, а в 1975 р. загін на чолі з А. Г. Загинайло - у Котовському районі [54]. У Кодимському районі були розвідані 8 стоянок кам'яного віку, 13 енеолітичних поселень, 1 – епохи бронзи, 4 – перших століть н.е. та декілька курганів [55]. У Котовському районі маршрут загону проходив від с. Романівка по долині р. Тростянець до південної околиці с. Стара Кульна, околиць сіл Домниця та Станіславка, а також від Ягорлицького лісу по долині Ягорлика до південної межі району, включаючи обстеження балок, які впадають у долини цих рік. Окрім повторного обстеження відкритих раніше поселень, було виявлено 6 нових поселень і ряд курганів.

У Кодимському районі при новому обстеженні у 1973 р. загonom під керівництвом В.Н. Станко були виявлені ще 6 місцезнаходжень кам'яного віку, що розташовані поблизу с. Івашків [56,57], і початі стаціонарні дослідження пізньопалеолітичної стоянки Івашків VI, які продовжувалися до 1976 р. включно [58-62]. У 1976 р. палеолітичним загonom Причорно-морської експедиції ІА

АН УРСР на чолі з С. П. Смольяніною були проведені невеликі розкопки пізньопалеолітичної стоянки Серединний Горб біля с. Івашків Кодимського району [63].

У 1970-ті роки співпрацівниками ОАМ були поновлені роботи на трипільських поселеннях Кодимського району. З 1971 р. по 1977 р. продовжувалося дослідження поселення Олександрівка К.В. Зіньковським і Н. Б. Зіньковською [64]. У 1979 р. трипільським загonom Причорноморської експедиції ОАМ на чолі з Н.Б. Бурдо були відкриті нові трипільські пам'ятки Слобідка-Західна та Слобідка-Лісництво, на першому з них проводилися стаціонарні дослідження у 1979—1981 рр. [65]. У 1981 р. нею же були проведені охоронні розкопки на трипільському поселенні Тимкове [66]. В цьому ж році до ОАМ надійшов скіфський меч V ст. до н. е., випадково знайдений за 4 км на північний захід від м. Котовська при оранці городу [67]. Співробітниками ОАМ В.І. Козловим і С.Б. Охотниковим були досліджені два поховання з черняхівського могильника у с. Нестоїта Котовського району [68]. З 1983 р. по 1985 р. проводила розкопки на трипільському поселенні Черкасів сад II начальник Кодимського загону Причорноморської експедиції ОАМ Л. Ю. Поліщук [69].

В 1974 р. у с. Крижовлін на півночі Балтського району випадково була знайдена унікальна золота ваза з двома ручками, яка потрапила до експозиції «Золотої кладової» ОАМ. Крижовлінська золота ваза, яка є найстародавнішим золотим сосудом в Україні, поряд із Вилчетринівським скарбом (Болгарія) належить до кола небагатьох сакральних золотих виробів доби бронзи, виготовлених, мабуть, під впливом кріто-мікенського мистецтва [70].

В 1970-х роках в регіоні були початі систематичні дослідження пам'яток доби бронзи. В результаті розвідок 1972—1974 рр. під керівництвом В.Н. Станко у північних районах Одеської області було відкрито загалом понад 60 поселень доби пізньої бронзи [71]. Деякі нових поселень, поховань та окремих бронзових виробів було виявлено в 1977—1978 рр. [72]. Більша частина відкритих поселень по підйомному матеріалу аналогічна Сабатинівському поселенню на Південному Бузі та, мабуть, складає з ним одну культурно-хронологічну групу.

В 1976-1978 рр. Балтським загonom ОАМ під керівництвом В. П. Ванчугова проводилися стаціонарні розкопки поселення Балта біля с. Беліно Балтського району [73]. В результаті досліджень у регіоні відкрита нова група пам'яток доби пізньої бронзи, яка була виділена в балтський локальний варіант білозерської культури [74]. В 1985 р. у с. Слобідка Кодимського району на поселенні пізньої бронзи була знайдена рідкісна кам'яна ливарна форма для виготовлення бронзових черенкових вістрь до стріл [75].

У 1985 р. була виявлена пізньопалеолітична стоянка Ліски біля с. Івашків Кодимського району, яка досліджувалася у 1985, 1987, 1989—1991 рр. Кодимським загonom Причор-номорської експедиції ІА АН УРСР на чолі з С. П. Смольяніною [76]. Під час робіт на стоянці Ліски загін проводив розвідки, наслідком яких стало відкриття трипільських поселень Дякова Хата у центрі с. Івашків, Попове поле біля с. Стримба, поселень епохи пізньої бронзи Канева балка І і ІІ на східній околиці с. Івашків [77].

У 1980-ті роки у вказаних районах проводилися розвідки по Зводу пам'яток історії та культури Одеської області О. В. Гудковою і І. В. Сапожниковим [78].

Наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап досліджень з археології та краєзнавства. В цей час відбулася реорганізація Одеського археологічного товариства, було обрано склад нового правління (С.Охотніков – голова, І.Клейман – секретар), яке зосередило увагу на створенні свого друкованого органу та організації наукових конференцій. Результатом цього стало видання збірників «Краткие сообщения Одесского археологического общества» та «Древнее Причерноморье. Краткие сообщения Одесского археологического музея» [79].

Аналізуючи наукові праці, збірники, матеріали конференцій, які протягом другої половини 40-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. вийшли друком за сприянням Одеського археологічного товариства та Одеського археологічного музею, можна підкреслити деякі досягнення цих видань:

- завдяки комплексному вивченню історичних пам'яток, їх систематизації, підготовці та друкуванню багатьох наукових праць з організації та проведення археологічних розкопок у науку було введено значний матеріал, який сприяв створенню повної археологічної карти міждіччя Дністра і Південного Бугу;

- на основі сукупності архівних джерел та опублікованих наукових праць істориків та археологів стало можливим виявити й проаналізувати загальні та суто специфічні для півдня України явища та тенденції розвитку пам'яткоохоронної справи, а також взагалі історичної науки;

- спільна діяльність Одеського археологічного товариства та Одеського археологічного музею щодо дослідження пам'яток археології, широкої популяризації наукових знань, організації виставок історичних пам'яток у музеях Одещини сприяла тому, що до наукового обігу було введено значні матеріали із фондів Одеського археологічного музею, який вважався одним із

найбільших археологічних музеїв СРСР, де вже на той час було зібрано понад 150 тисяч пам'яток стародавньої історії Північного Причорномор'я.

Отже, діяльність Одеського археологічного товариства, яке діяло на базі Одеського археологічного музею сприяло підвищенню рівня археологічних досліджень, а це в значній мірі позначилося і на якості пам'яткоохоронних досліджень. Можна погодитися з думкою відомого вченого В.Станко, що створення та діяльність Одеського археологічного товариства дало новий поштовх у розвитку археології, воно мало на меті продовжувати традиції Одеського товариства історії і старожитностей, активізувати наукову та просвітницьку діяльність, займатися виданням результатів досліджень в регіоні та координувати діяльність археологів, істориків, краєзнавців. На жаль, із створенням Українського товариства охорони пам'яток історії і культури та Фонду культури Одеське археологічне товариство, яке, згідно статуту, було організовано з тими ж задачами, значно знизило свою активність у справі охорони, збирання та широкої популяризації наукових знань відносно пам'ятників старовини.

Хоча Одеське археологічне товариство намагалося взяти на себе функцію наукового керівництва та координації досліджень з питань дослідження пам'яток археології, йому це вдалося лише частково. Слід зазначити, що значна заслуга Одеського археологічного товариства полягала у дослідженні території північно-західного Причорномор'я, виявленні пам'ятників на місцях, залученні пам'яткоохоронців до археологічних експедицій, проведенні зборів, археологічних сесій, конференцій спільно з спеціалістами пам'яткоохоронної справи.

На початку 1990-х років у Кодимському районі в зоні будівництва газопроводу проводилися розвідки експе-

дицією «Газопровід» ІА АН УРСР під керівництвом А. С. Острроверхова, які дозволили виявити кілька курганних могильників та окремих курганів в околицях сіл Тимкове, Кирилівка і Мала Слобідка. Тоді ж, у 1991 р., було розкопано курган епохи енеоліта-бронзи біля с. Тимкове [80]. В цьому ж році були початі розкопки трипільського поселення Івашків-сад, які провадилися Івашківським загonom ОАМ на чолі з Л. Ю. Поліщук [81].

Розгалужена мережа державних історичних та історико-краєзнавчих музеїв, а також музеїв та музейних кімнат, що діяли на громадських засадах, у навчальних закладах, на підприємствах, в організаціях та установах в післявоєнний період становиться полем діяльності з охорони пам'яток історії. Вже в серпні 1944 р., невдовзі після звільнення Одеси, був покладений початок створенню музею оборони міста. Початку це була виставка «Героїчна оборона Одеси», на основі якої було створено республіканський музей «Оборони Одеси» [82]. Науково-дослідна робота музею була спрямована на збирання та наукову обробку матеріалів, які свідчили про оборону міста. Велику роботу проводили наукові співробітники музею щодо вивчення історії міста періоду Другої світової війни. Так, у 1947 р. для збору експонатів, проведення фотозйомки співробітники виїжджали на місця боїв в дні оборони Одеси, на місця дій партизанських загонів періоду окупації, а також в м. Котовськ, на станції Вапнярка, Роздільна [82]. При музеї була створена науково-методична рада, до складу якої входили вчені-історики міста С.Ковбасюк, Н.Розенталь, К.Добролюб-ський, С.Боровой та ін. Рада займалася розглядом експозиційних планів, затвердженням планів заходів наукової та масової роботи музею «Оборони Одеси», а також надавала науково-методичну допомогу іншим музеям області, таким як Білгород-

Дністровський краєзнавчий музей, який відновив свою роботу у 1947 р., Ізмаїльський історичний музей О.Суворова (1946) та іншим [83].

Працівниками відділів оборони та партизанського руху постійно проводилися експедиції по районах міста та області, з метою вивчення історії краю і збору матеріалів, публікація статей в республіканській і місцевій пресі, а також вони надавали практичну допомогу викладачам середніх шкіл щодо організації гуртків в школах міста. Так, науковим співробітником Одеського музею «Оборони Одеси» А.Бужевичем у 1953 р. було розроблено приблизний план проведення занять історичних гуртків з використанням матеріалів місцевих музеїв [84]. У 1953 р. колектив наукових співробітників музею "Оборони Одеси" працював над складанням тексту путівника по музею, але у зв'язку із зміною профілю музею на історико-краєзнавчий, путівник так і не вийшов друком. Внаслідок цього працівники музею почали вивчати питання пов'язані з історією Одеси і краю з кінця XVIII ст.

За наказом Міністерства культури України від 30 травня 1955 р. Одеський державний музей «Оборони Одеси» було об'єднано з Одеським обласним краєзнавчим музеєм та створено на їх базі Одеський державний історико-краєзнавчий музей республіканського підпорядкування [85]. У 60-х - на початку 80-х рр. були створені: «Меморіал 411-й берегової батареї», «Бойовий шлях 18-ї армії», який було реформовано у «Музей військових реліквій».

Значні дослідження пам'яток археології у 50-х - 60-х рр. ХХ ст. проводив Одеський археологічний музей, який було створено у 1825 р. Однією з функцій музею у досліджуваній період стала допомога місцевим краєзнавцям в створенні музейних кімнат та археологічних гуртків. Стало традицією у 60-х - 70-х рр. ХХ ст. систематичне проведення співробітниками музею семі-

нарів, засідань краєзнавчого активу в районах області. Поряд із наданням методичної допомоги краєзнавцям, музей виділяв з обмінного фонду певну кількість місцевого матеріалу для створення музейних кімнат.

Багато занять гуртків проводилися безпосередньо на місцях археологічних розкопок в Усатово, Роксоланах, Білгород-Дністровському. Юні краєзнавці на заняттях в Одеському археологічному музеї знайомились з експозиціями та фондами, їм демонструвалися кінофільми, які висвітлювали стародавню історію [86].

Тільки у 1965 р. члени клубу «Юний археолог» брали участь у семи експедиціях, які були організовані Одеським археологічним музеєм спільно з Інститутом археології АН УРСР. Так, внаслідок проведених в 1966 р. експедицій до музею надійшло понад 800 нових пам'яток давньої культури. Одеський археологічний музей систематично залучав учнів шкіл Одеси та області до участі в археологічних розкопках, адже робота і життя в експедиції пробуджували у них інтерес до минувшини.

Науково-дослідна, експедиційна робота музеїв Одещини сприяли і плідній видавничій діяльності. У 1965 р. в Одеському археологічному музею щорічно проводилися наукові конференції, які були присвячені результатам археологічних досліджень експедицій, що проходили на території області. Доповіді цих конференцій регулярно друкувалися у наукових виданнях музею «Матеріали з археології Північного Причорномор'я» та «Коротке повідомлення про польові археологічні дослідження Одеського археологічного музею». Наукові співробітники музеїв Одещини брали активну участь у написанні та редагуванні статей до тому «Історія міст і сіл УРСР. Одеська область». Для покращення обслуговування відвідувачів було видано путівники з історії Одеського історико-

краєзнавчого музею, з історії Білгород-Дністровської фортеці, з Одеського археологічного музею та інші. Наукові співробітники музеїв постійно публікували в періодичних виданнях статті про діяльність самих музеїв, висвітлювали кращий досвід роботи, нові надходження тощо [87].

Однак з кінця 50-х – протягом 60-х років ХХ ст. у сфері культури в цілому, і музейництві зокрема, спостерігаються негативні тенденції. Реальні скорочення асигнувань на розвиток культури, нігілістичне ставлення до неї виходило безпосередньо від перших посадових осіб країни, керівників партії та радянської держави. Зокрема, після виступу першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова на січневому (1961) пленумі ЦК КПРС, в якому різко критикувалися всі витрати, спрямовані на розвиток музейних закладів та дослідження і вивчення пам'яток, в СРСР починається кампанія по скороченню мережі державних музеїв. В ході її тільки в Україні було звільнено близько 400 музейних працівників, 10 державних музеїв було переведено на громадські засади.

Проте, незважаючи на пожвавлення та розмах роботи з дослідження та вивчення пам'яток історії та культури в Одеській області, не можна стверджувати, що вона проводилася систематично і на належному науковому рівні. Відчувалася відсутність об'єднуючих результати досліджень установ та центрів, які б координували комплексне ви-

вчення пам'яток історії та культури регіону без поділу на види [88].

Освітні та наукові установи, що були невід'ємною частиною радянської системи охорони пам'яток історії та культури, не тільки провадили діяльність з вивчення та дослідження пам'яток в Одеській області, а ще й брали активну участь в розробці теоретичних підвалин та підготовці кадрів для пам'яткоохоронної справи. Вони перейняли естафету лідерства в системі органів з охорони пам'яток у державних органів десь на протязі 60-70 рр. та досить впевнено зайняли своє місце в цій системі.

Характеризуючи діяльність наукових та освітніх установ з вивчення та дослідження пам'яток історії та культури було б несправедливо звертати сьогодні основну увагу лише на його негативні сторони. Не можна не помічати й того, що рух з вивчення та дослідження пам'яток історії та культури став важливим напрямком розвитку справи охорони пам'яток історії та культури в регіоні, викликав у широких верств населення зацікавлення історією і культурою рідного краю. Як засвідчувала практика, найбільш активно й ефективно здійснювалася робота з вивчення та дослідження пам'яток історії та культури там, де існував органічний зв'язок між молодими краєзнавцями аматорами і співробітниками науково-дослідних установ, викладачами вищих навчальних закладів і, в першу чергу, з працівниками державних музеїв регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження і збереження. - К.: Інститут історії України, 1998. - 399 с.
2. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического съезда. - Т. 1. - 1901. - С. 197-353.
3. Есипенко А. Л. Памятники ран-

ней поры Триполья у поселка Кирилловка Одесской области // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН УССР. - Киев, 1955. - Вып. 4. - С. 140-141.

4. Есипенко А. Л. Раннетрипольское поселение Александровка // Материалы по археологии Северного Причерноморья. - Одесса, 1957. - Вып. 1 - С. 10-23.

5. Патокова Э. Ф., Петренко В.

Г., Бурдо И. Б., Полищук Л. Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. - К.: Наукова думка, 1989. - 140 с. - с.30.

6. Ванчугов В. П. Балтская группа памятников эпохи поздней бронзы // Материалы по археологии Северного Причерноморья. - К.: Наукова думка, 1983 - С. 94.

7. Новая научная организация в Одессе // Большевицкое знамя. -1946.- 21 июня. - С. 2.

8. Цыбесков В. Научно-просветительная деятельность Одесского государственного археологического музея // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГУ и ОГАМ за 1960. - Одесса. - 1961. - С. 122-125.

9. Гаркуша Л. Г. Дневник разведки в районах Слободки, Котовска и Рыбницы в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №69984.

10. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. 70132.

11. Романова Т. Г. Дневник раскопок Александровки и разведок в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69985.

12. Таганова В. И. Дневники разведок в районе с. Тимково, ст. Слободка – г. Котовск, с. Колбасное 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69981/, 69981/2.

13. Таганова В. И. Дневник разведки в районе Слободка-Гонората, Любомирка-Котовск в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №69982.

14. Таганова В. И. Разведка по маршруту Тимково-Слободка-Котовск-Колбасное-Андреевка и др. в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №69983.

15. Есипенко А. Л. Археологічні розвідки 1952 р. в районі Кодима – Котовськ – Рибниця // МАПП. – 1959. –

Вип. II. – С. 102-117.

16. Гаркуша Л. Г. Дневник археологической разведки в Кодымском районе Одесской области и Рыбницком районе МССР по балкам рек Белочи и Молокиш в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №70476.

17. Кравченко А. А. Дневник археологической разведки в Кодымском районе Одесской области и Рыбницком районе МССР по балкам рек Белочи и Молокиш в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №70475.

18. Кравченко А. А. Дневник археологической разведки из с. Нестоита до р. Днестр и от р. Днестр до с. Глыбокое в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №70913.

19. Кравченко А. А. Археологічні пам'ятки в долинах річок Тростянець і Ягорлик // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. – Одесса, 1959. – Вип. 3. – С. 167-169.

20. Патокова Э. Ф. Дневник разведки по маршруту Кодыма—Саврань—Кривое Озеро Одесской области в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70955/2.

21. Подмогильная Г. А. Дневник разведки по маршруту Кодыма-Песчаны-Саврань-Кривое Озеро Одесской области в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №70955/1.

22. Патокова Е. Ф. Археологічні пам'ятки по течії р. Савранки // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. – Одесса, 1959.- Вип. 2.- С. 133.

23. Козыренко И. И. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции о раскопках в с. Калиновка Кодымского района в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №70958.

24. Ермолаева А. Н. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции о раскопках в с. Калиновка

Кодымського району в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70597.

25. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. 55730/1.

26. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв № 55724.

27. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №55727.

28. Есипенко А. Л. Дневник разведки и раскопок в с. Александрова и Кирилловка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №70224.

29. Есипенко А. Л. Дневник разведки и раскопок в с. Александрова и Кирилловка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №70225.

30. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, №844.

31. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Александровка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70478.

32. Яровой А.З. Дневник раскопок в с. Александровка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69987.

33. Яровой А. З. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции в Александровке в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №55722.

34. Славін Л. Створення Одеського археологічного товариства // 3 досвід роботи музеїв УРСР. - 1961. - Вип. 2. - С. 101-106.

35. Записки Одесского археологического общества / Под ред. М.Синицьша. Одесса: Маяк, 1960. - Т.1. - 385 с.

36. Записки Одесского археологического общества / Под ред. М.Синицьша. Одесса: Маяк, 1961. - Т.2. - 216 с.

37. Гудис Л. Второе собрание Одесского археологического общества // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГАМ за 1961. - Одесса: Одесское книжное издательст-

во, 1963. - С. 143 - 147.

38. Борисковский П.И. Разведка памятников каменного века в Одесской области в 1962 г. // Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1962 год. - Одесса: Маяк, 1964. - С.12-17.

39. Красковский В.И. Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья. - К.: Наукова думка, 1978. - 70 с.

40. Лисицина Л.Н. Архив разведки на севере Одесской области в 1968 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 84205.

41. Смолянинова С.П. Разведки палеолита в Одесской области // Тезисы пленарных і секційних доповідей XV наукової конференції Інституту археології. - Одеса, 1972. - С.69-73.

42. Сыманович Э.А. Уникальная керамическая находка в районе г. Кодымы // Археологические открытия 1968 года. - М.: Наука, 1969. - С.311-312.

43. Черняков И.Т. Новые находки эпохи бронзы и раннего железа на Одессине // Археологические исследования на Украине 1968 г. - К.: Наукова думка, 1971. - Вып. 3. - С. 136 - 138.

44. Тереножкин А.И. Киммерийцы. - К.:Наукова думка, 1976. - 224 с.

45. Сыманович Е. Пятая научная сессия по археологии в Одессе // Советская археология. - 1965. - № 1. - С. 346 - 348.

46. Сорокинина Н. Шестая научная сессия по археологии в Одессе // Советская археология. - 1965. - № 4. - С. 298 - 300.

47. Краткие сообщения Одесского археологического общества. - Одесса. - 1999. - 140 с.

48. Станко В.Н. Отчет разведочного отряда археологической экспедиции Одесского госуниверситета в 1972 - 1973 гг. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 85201.

49. Загинайло А.Г. Археологические разведки в Котовском районе

Одесской области в 1975 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 74495.

50. Смолянинова С.П. Новые позднелептонеолитические памятники лесостепной полосы междуречья Днестра и Южного Буга // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып. 8. – 1976. – С. 144-154.

51. Смолянинова С.П. Станко В.Н. Разведки памятников каменного века на севере Одесской области. // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. – К.: Одесса: Вища школа, 1976. – С. 112-126.

52. Смолянинова С.П. Раскопки позднелептонеолитической стоянки Ивашково VI // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 22-24.

53. Смолянинова С.П. Раскопки позднелептонеолитической стоянки Ивашково VI // Археологические открытия 1975 года. – М.: Наука, 1976. – С. 393-394.

54. Смолянинова С.П. Позднелептонеолитическая стоянка Ивашково VI // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 120-129.

55. Смолянинова С.П. Особенности техники расщепления кремня на позднелептонеолитической стоянке Ивашково VI // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 21-24.

56. Смолянинова С.П. Палеолит и мезолит степного Побужья. – К.: Наукова думка, 1990. – 109 с.

57. Коробкова Г.Ф., Смолянинова С.П., Кизь Г.В. Позднелептонеолитическая стоянка Срединный Горб // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья. – К.: Александровка // Тези пленарних і секційних доповідей XV наукової конференції Інституту археології. – Одеса, 1972. – С. 92-95. Александровка в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 834.

58. Есипенко А. Л. Дневник раскопок поселения Александровка в 1957 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 835.

59. Романова Т. Г. Дневник раскопок Александровки и разведок в 1952 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69985.

60. Рудык Ф. С. Дневник раскопок в с. Александровка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69884—69885.

61. Рудык Ф. С. Дневник раскопок в с. Александровка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69886.

62. Рудык Ф. С. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55725.

63. Рудык Ф. С. Дневник раскопок

64. Бурдо Н.Б. Исследование раннетрипольского поселения Слободка-Западная в 1980 г. // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 5-16.

65. Бурдо Н.Б., Видейко М.Ю. Типы раннетрипольской керамики и ее орнаментации в междуречье Днестра и Южного Буга // Северное Причерноморье (материалы по археологии). – К.: Наукова думка, 1984. – С. 96-104.

66. Охотников С.Б. Скифский меч из Котовска Одесской области. // Северное Причерноморье. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 112-113.

67. Козлов В.И. Охранные раскопки на черняховском могильнике в с. Нестоита Одесской области. // Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 88-92.

68. Полищук Л.Ю. Раскопки трипольского поселения // Археологические открытия 1983 года. – М.: Наука, 1985. – С. 344-345.

69. Дзис-Райко Г.А., Черняков И.Т. Золотая чаша вылчетрыновского типа из Северо-Западного Причерноморья // Советская археология. – 1981. – № 1. – С. 151-161.

70. Ванчугов В.П. Памятники бронзового века в бассейне р. Кодыма //

Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. – К.: Одесса: Вища школа, 1976. – С.197-209.

71. Ванчугов В.П., Кушнир В.Г. Новые памятники эпохи поздней бронзы и раннего железа в междуречье Южного Буга и Днестра // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. – К.: Наукова думка, 1980. – С.119-127.

72. Ванчугов В.П. Работы Балтского отряда Причерноморской экспедиции // Археологические открытия 1976 года. – М.: Наука, 1977. – С.275-276.

73. Ванчугов В.П. Работы Балтского отряда Причерноморской экспедиции // Археологические открытия 1977 года. – М.: Наука, 1978. – С.306.

74. Ванчугов В.П., Черняков И.Т. Металлические наконечники стрел сабашиновской и белозерской культур // Северо-Западное Причерноморье – контактная зона древних культур. – К.: Наукова думка, 1991. – С.24-37.

75. Смолянинова С.П. Раскопки позднелепелитической стоянки Лески // Археологические открытия 1985 года. – М.: Наука, 1987. – С.415.

76. Полищук Л.Ю., Смолянинова С.П. Новые исследования трипольских памятников в Кодымском районе Одесской области // Краткие сообщения Одесского археологического общества. – Одесса, 1999. – С.47-51.

77. Гудкова А.В. Отчет о работе Одесской областной экспедиции по «Своду Археологических памятников» в 1986 г. // Научный архив института археологии НАНУ. - № 22735. – 21 с.

78. Щербина Н. Деякі аспекти розвитку археології в контексті історичного краєзнавства на Одещині // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. - Науки: економіка, політологія, історія. -

Одеса, 2005. - № 6 (18).- С. 136-143.

79. Островерхов А.С., Субботин Л.В., Субботин А.В. Курган эпохи бронзы-энеолита у с. Тимково // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – С. 83-84.

80. Полищук Л.Ю., Смолянинова С.П. Новые исследования трипольских памятников в Кодымском районе Одесской области // Краткие сообщения Одесского археологического общества. – Одесса, 1999. – С.47-51.

81. Річний звіт про роботу музею „Оборона Одеси“ за 1947 р. // ДАОО, ф. 7375, оп. 1, спр. 7, арк. 2-9.

82. Наказ Міністерства культури УРСР за 1952 р. // ДАОО, ф. 7375, оп. 1, спр. 39, арк. 2-6.

83. Річний звіт про роботу музею „Оборона Одеси“ за 1953 р. // ДАОО, ф. 7375, оп. 1, спр. 52, арк. 1-28.

84. Наказ Міністерства культури УРСР за 1955 р. // ДАОО, ф. 7376, оп. 1, спр. 1, арк. 1-4.

85. Про хід виконання соціалістичних зобов'язань музеями області у зв'язку з підготовкою до 50-річчя радянської влади // ДАОО, ф. 6712, оп. 1, спр. 142, арк. 138-153.

86. Про хід виконання соціалістичних зобов'язань музеями області у зв'язку з підготовкою до 50-річчя радянської влади // ДАОО, ф. 6712, оп. 1, спр. 142, арк. 138-153.

87. Щербина Н. Громадські музеї в розвитку історичного краєзнавства Одещини (40 - 80-ті рр. ХХ ст.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки: Збірник наукових праць. - Ізмаїл, 2005. - Вип. 19.- С. 49-52. Наукова думка, 1982. – С. 5-18.

88. Зинковский К.В. Некоторые итоги раскопок раннетрипольского поселения